

ALEKSANDER ZAITSEVI LIHTSAD TÕED

Marju Lepajõe magistriväitekirja kaitsmine
Tartus 11. märtsil 1996. Kõneleb Aleksander Zaitsev,
esiplaanil istub Jaan Unt.

2000. aasta algus viis maailma antiigiuurijate seast kaks korüfeed: 19. jaanuaril suri 100-aastasena Édouard des Places S.J., XX sajandi mõjukamaid platonismi uurijaid, kaks päeva hiljem, 21. jaanuaril 73. eluaastal Aleksander Zaitsev, Venemaa väljapaistvamaid antikviste, Peterburi klassikaliste filoloogide vaimne liider.

Erinevalt É. des Places'ist, kelle avaldatud tööde bibliograafia moodustab ise kõite ja keda tsiteeritakse pea igas platonismi-alases uurimuses, ei jäänud Aleksander Zaitsevist maha mahukat trükitud ja laustsiteeritavat pärandit – seda nii olude tõttu, mis ei pakkunud veendunud poliitilisele opositsionäärile kuigivõrd võimalusi teadustööde avaldamiseks, kui ka professor Zaitsevi enda veendumuste tõttu, respektist trükisõna ja eelkõige teaduse enese suhtes:

"Avaldada tuleb ainult siis, kui töös on midagi tõesti uut." "Avaldada tuleb siis, kui pole võimalik avaldamata jätta." "On lubamatu ummistada teadusruumi enesekorduste ja ümberjutustuste sõnamassidega."

Kui otsida kolme-nelja sõna, millega Aleksander Zaitsevi elu või pigem ehk mõju õpilastele iseloomustada, võiksid need olla: lihtsus, selgus ja mõtestatuse puhtus.

Lihtne ja pöördelistelt faktidelt napp oli Zaitsevi elukäik, määratud tema enda radikaalsusest. Ta sündis Leningradis 21. mail 1926. aastal poola tööliste perekonnas. Kogu elu kujundanud kiindumused ja hoiakud said selgeks juba koolieas: antiigi-armastus ja kommunismi-tülgastus. 1937. aastal arreteeriti tema isa, kes peatselt hukati, ema saadeti vangilaagrisse. Pärast 1941.–1942. aasta blokaaditalve Leningradis evakueeriti Zaitsev Ufaasse, kus ta lõpetas keskkooli. 1945. aastal asus Zaitsev õppima Leningradi ülikooli klassikalise filoloogia õppetooli juurde, ent 1947. aasta jaanuaris arreteeriti ta süüdistatuna nõukogudevastases agitatsioonis ning pandi Kaasani erivanglasse (sellest ajast oli tal põgusaid mälestusi Konstantin Pätsist). Pärast vabanemist 1954. aastal jätkas ta klassikalise filoloogia õpinguid ning lõpetas Leningradi ülikooli 1956. aastal. Alates 1959. aastast kuni surmani töötas A. Zaitsev Leningradi ülikooli klassikalise filoloogia kateedris.

Suurejooneliselt lihtne on Aleksander Zaitsevi teadusala biograafia. Raiskamata aega pisiküsimustele, pühendus ta üksnes tõeliselt mastaapsele ja töötas välja teooria nn kreeka ime põhjustest, mille ta esitas monograafias "Kul'turnyj perevorot v Drevnej Grecii VIII – V vv. do n. e." (Leningrad, 1985). Selle põhjal kaitses ta 1987. aastal Leningradis ka ajaloodoktori kraadi.

See monograafia (mille põhiseisukohti on eesti keeles tutvustanud Jaan Unt – Vikerkaar 1986, nr 4 ja 6) on esimesel pilgul elutööks mahult väga napp (207 lk) ega ole selle poolest kuidagi võrreldav nt Aleksei Lossevi antiigi esteetika ajaloo köidetega. Ometi vastab see täpselt nõuetele, mida Zaitsev esitas endale ja oma õpilastele. Monograafias on esmakordselt antud teaduslik seletus olulisimale küsimusele Öhtumaa kultuuriloos: kuidas kujunes Kreekas VIII–V saj eKr niisugune unikaalne kvaliteetide kompleks, mis eristab teda kõikidest teistest vanaaja tsivilisatsioonidest ning teeb Antiik-

Kreeka igavesti nooreks ja kõikidele aegadele kütkestavaks kultuuriks? Miks tekkis inimkonna ajaloos teadus kui teadmise spetsiifiline vorm üksnes Kreekas ning arenes kõikjal, nagu iga üksiku juhtumi puhul võib näidata, alati kreeklaste astunud esimeste sammude vahetu või vahendatud mõju all? Vastus, milleni Zaitsev jõudis – kreeklastele omase agonaalse (võistlusliku) alge kandumine vaimse tegevuse valdkonnadesse –, ei pruugi olla piisavalt veenev kõigile, aga selleni jõudmisel on täidetud Zaitsevi jaoks olulisimad tingimused: (1) läbi on töötatud kogu relevantne allikmaterjal; (2) kaasatud on kõik asjasse puutuvate distsipliinide (mis sageli jäävad klassikalisele filoloogiale vägagi kaugeks, nagu nt geneetika) uurimistulemused; (3) kõikjal, kus on võimalik inimese üksikasju põhjendada sotsiaalpoliitiliselt või reaalelu tõikadega, on välistatud praktika-kauge spekulatsioon, geenius vms (mis selleski küsimuses oli senini Euroopa antiikkultuuri uurimises valdav), sest inimese elu on eeskätt praktiline; (4) informatsioon on esitatud võimalikult faktitihedalt ja kokkusurutult, lakooniliselt, ilma igasuguse liiglihata, et mitte raisata aega.

Zaitsevi meetod – seletada antiikaja vaimseid nähtusi, sh kirjandustekste igapäevaelu reaaliidega, vähemasti piiritleda, mis neis võib olla põhjustatud praktiliselt, ning vältida liiga faktikaugeid lennukaid järeldusi (milles ta olulisel määral erineb seni Tunas tutvustatud Sergei Averintsevi (2, 1999) ja Károly Kerényi (2, 2000) on andnud terve rea nauditavaid lühikartikleid antiikkirjandusest ja tema teise monograafia "Formirovanie drevnegrečeskogo geksametra". (St. Peterburg, 1994, 167 lk.) Kahtlemata on niisugune meetod ülimalt töö-, resp. lugemismahukas, nagu lihtsuse saavutamine üldse. Allikate aastakümnetepikkune süstemaatiline läbitöötamine (mis peaks klassikutel olema elementaarne, aga pole) tegi Aleksander Zaitsevist hindamatu erudiidi ja antiikaja eksperdi, kellele N Liidus ja kogu maailmaski oli raske võrdväärselt leida. Vähe on ilmunud Leningradis/Peterburis antiigialaseid uurimusi, milles teda ei tänataks nõustamiste ja faktitaplustuste eest. Kõrgelt on hinnatud tema ülima põhjalikkusega toimetatud allikaväljaanded, viimasena "Dionisij Aeropagit. *O nebesnoj ierarhii*. (SP á, 1997).

Kõige täielikumalt avanes Aleksander Zaitsevi isiksus ehk siiski tema loengutes ja seminarides, kus polnud trükiõnast johtuvaid piiranguid ja tekkis puhta loomingu õhkkond, milles tema eruditsioon oli vaba kõikvõimalike seoste loomiseks. Just tohutu hulk erinevate huvidega õpilasi (kellest paljud töötavad Peterburi RÜ ja teiste teadusasutuste juures) peegeldab Zaitsevi isiksuse eri tahke ja kahtlemata kannab neid võimendades edasi uutele põlvkondadele. Zaitsevi jaoks oli ülikooli loeng, õppetöö, püha – see pidi toimuma igasugustest takistustest hoolimata ja algama minutipealt. Sõnadega "Teper' – svjaštšennaja rabota" võis ta katkestada vestluse ükskõik kui "kõrgelseisva" isikuga või mis tahes koosoleku. Ühtmoodi oluline oli talle nii algkursus kui ka doktorandide seminar, enamgi veel, ta pidas hädavajalikuks, et vanakreeka keele algkursust õpetaks õpingute algul just parim keeletundja, st reeglina vanim spetsialist, professor, sest kõige tähtsam on algus, kuidas midagi alatakse (Platon).

Küllap just innustunud õpilaste olemasolu oli see, mis aitas Aleksander Zaitsevil üle olla suletusest, mille põhjustas tema poliitiline meelsus. Teiselt poolt oli ta veendunud, et (parafraseerides Platonit) humanitaarteaduste meetodit on võimalik edasi anda üksnes õpilase-õpetaja pikaaegses koostöös, sest vaimsete nähtuste mõistmiseks vajalikku teadmist ei saa modelleerida ega abstrahheerida (mistõttu ka strukturalistlikud suunad olid tema jaoks – igro nesperjoznõje). Vaimse elu n-ö faktid on alati seotud isiksusega tervikuna, läbi kõigi selle kihtide, ja otsustused nende põhjal on seetõttu alati ainukordsed, unikaalsed. Seda õpilase-õpetaja koostööd ning ühtlasi oma kaht südamehuvi antiikaja poliitiliste õpetuste ja kreeka kirjanduse kujunemise vastu realiseeris ta aastakümneid (tavaliselt korralise õppetöö välistes) seminarides, kus loeti ja kommenteeriti ülipõhjalt kõiki vastavaid alliktekste, kirjakohti ja fragmente (loomulikult originaalkeeles), osavõtjateks peamiselt antiikajaloo ja klassikalise filoloogia üliõpilased ning vilistlased.

Kui 1970. aastate algul alustas Leningradis klassikalise filoloogia õpinguid Jaan Unt, meie praegu autoriteetsem õpetlane selles valdkonnas, pidas Zaitsev kaht taolist seminar-loengusarja: 1) "Kreeka kirjanduse kujunemine", mille jaoks luba oli välja võideldud suurte raskus-

tega ja millele oli tulnud anda "üldhariv" pealkiri "Antiikmütoloogia"; 2) "Antiikaja poliitilised teooriad", oma sisult aga vanaaja poliitiline mõtlemine üldse (mille raames käsitleti ka Indiat ja Hiinat). Selline teema tähendas paratamatult ka üldistusi ja ohtlikke viiteid kaasaega. Jaan Unt liitus nende seminaridega poole pealt, kui käsitleti Homerost, ja sarjad jätkusid, kui ta lahkus Leningradist 1976. aastal. Kui allakirjutanu seoses klassikalise filoloogia aspirantuuriga Leningradis 1988. aastal poliitiliste teooriate seminariga liitus (kreeka kirjanduse sarja oli tekkinud paus), oli lugemisjärg Aristotelese "Poliitika" käes (kümmeaastat vahepeal oli kulunud Platoni "Seadustele") ja mitmedki osavõtjad olid jõudnud kandidaadi- ja isegi doktorikraadini. Kommentaarid ja arutelu olid endiselt sedavõrd põhjalikud, et kahe tunni jooksul jõuti sageli uurida vaid paar lauset, nii et kolme aasta jooksul, mil seminarist õnnestus osa võtta, loeti läbi vast 30 lehekülge teksti. Seejuures ei jäänud seminar kunagi ära (ehkki toimus laupäeviti), isegi mitte siis, kui Zaitsev kord vahetult enne seminari oli jalaluu murdunud. Kips peale pandud, algas seminar kohe tema voodi juures kodus.

Ka oma igapäevaelus lähtus Aleksander Zaitsev antiigi tarkuse lihtsamatest ja parimatest printsiipidest, mida suudetakse harva. Ta elas märkamatult, elu materiaalsele küljele mingit tähelepanu osutamata, äärmiselt korrapäraselt ja paikselt, et miski ei häiriks tema pühendumist. Pärast vangist naasmist 1954. aastal ja enne N Liidu lagunemist lahkus Zaitsev Leningradist ainult korra – 1980. aastate lõpul ja siiski vaid üheks õhtuks Moskvasse, kus arutati klassikalise hariduse tulevikku N Liidus. Antiigi tõdemus "jõudeaeg ja puhkus on selleks, et tegelda teaduste ja kunstidega" oli talle nii enesestmõistetav, et elu lõpul ta teoreetilisest arutlusest peaaegu ei väljunudki, nagu näis. Külalades 1996. aastal Tartut ja võideldes juba verevähiga, mis oli ta kurnanud peaaegu läbipaistvaks, ei näinud ta hommikul pool viis pärast väsitavat reisi bussist väljudes kuigivõrd mõtet pikemal teretamisel ja viisakuste vahetamisel, vaid asus kohe 20-kraadises pakases eritlema Homerose heksameetri päritolu. Ehkki tema reisi põhjus oli ühe magistratöö kaitsmine, keeldus ta kaitsmisjärgsest lõunalauast ja suundus otsustavalt üliõpilassööklaste, sest "seal saab

segamatult mõtelda". Sellisena jäabki ta meelde: täielikult pühendunud, ikka arutlemas, sõltumata aastaajast ikka seesama ebamääraselt pruunikas mantel seljas ja kulunud nahkportfell käes, liikumas kiirete ja lühikeste sammudega, vene teadlasele tüüpiline kitsehabe uudishimulikult veidi öieli — askeet ja eruditsiooni kehastus.

Paradoksaalsel kombel ei saa Zaitsevi meetodiga seletada tema enda isiksust. Teda pole võimalik taandada mingitele sotsiaalpoliitilistele oludele või ühiskondlikele suhetele. "Valikud igapäevaelus" ei määranud tema põhimõtteid. Ta polnud "oma ümbruse õpilane". Nn kognitiivse dissonantsi teooria tema puhul ei toimi kuidagi (vt A. Herkel, Poliitiline Zimbardo. – Sirp 2001, 5. jaan). Zaitsev polnud manipuleeritav.

Võib oletada, et just siin on üks põhjusi, miks Aleksander Zaitsev nii järjekindlalt propageeris antiikkultuuri väärtusi, miks "antiikkultuur on kestvalt ja päästvalt aktuaalne", lisaks sellele, et see on "hapnik kõige aktiivsemal kujul". Klassikalise hariduse olulisemaid võimalikke efekte on mittemanipuleeritavus, vaimne suveräänsus. Kui süveneda mõtte- ja kultuuri-pärandisse, mis on kõik "olud" ületanud, siis "olud" enam ei mõju, nad kaotavad tähtsuse ning inimene teostab ennast tõesti inimesena.

Marju Lepajõe

Marju Lepajõe
(1962)

Klassikalise filoloogia magister (1996)
TÜ ajaloolise usuteaduse õppejõud.
Avaldanud 17. saj eesti kultuuriloo
alustekste, tõlkeid antiik-,
kesk- ja varauusaja filosoofiast ning
teoloogiast ja kreeka-eesti
Uue Testamendi sõnastiku.